

LEHÇE BİLEŞİK SÖZCÜKLERİN YAPISAL, İŞLEVSEL VE ANLAMSAL İNCELEMESİ

STRUCTURAL, FUNCTIONAL AND SEMANTIC STUDY OF POLISH COMPOUND WORDS

Emrah GAZNEVİ

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Leh Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı,
e.gaznevi@gmail.com

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 2 Mart 2021
Kabul edildiği tarih: 31 Mart 2021
Yayınlanma tarihi: 24 Haziran 2021

Article Info

Date submitted: 2 March 2021
Date accepted: 31 March 2021
Date published: 24 June 2021

Anahtar sözcükler

Sözcük Yapımı; Bileşik Sözcük; Ara Ek; Neolojizm; Rol Dökümü

Keywords

Word-formation; Compound; Interfix;
Neologism; Thematic Relation

DOI: 10.33171/dtcfjournal.2021.61.1.1

Öz

İki ya da daha fazla sözcüğün dil bilgisi kurallarına uyarak belirli şekiller içinde bir araya gelmesiyle yeni bir kavrama karşılık gelecek biçimde kullanılması anlamına gelen bileştirme, Lehçede sözcük türetme yolları içerisinde en çok başvurulan yöntemlerden biridir. Çalışmada Lehçe bileşik sözcüklerin yapısal çeşitliliği ve bazı özellikleri ele alınacaktır. Bu özelliklerin arasında en karakteristik olanı birleşigi oluşturan sözcükler arasında ara ekin görülmesidir. Bunun yanında birleşik sözcükler tümleyen, niteleyici, sıralı birleşik olarak ele alınacaktır. Ayrıca iç merkezli ya da dış merkezli olmaları bakımından da değerlendirilecektir. Son olarak anlamsal açıdan incelenecek olan birleşik sözcükleri oluşturan bileşenlerin nasıl değişimlere uğradıkları tespit edilecektir.

Abstract

Compounding, which means that two or more words are used in a way that creates a new concept in accordance with the rules of grammar grammatical in certain forms, is one of the most used methods of word derivation in Polish language. In this paper, structural diversity and some features of Polish compound words will be discussed. The most characteristic of these features is that the interfix appears between the words in the compound. In addition, compound words will be examined in the form of subordinative, attributive, coordinative. It will also be discussed in terms of whether they are endocentric or exocentric. Finally, it will be determined how the components that form the compound words, which will be examined semantically, undergo changes.

Giriş

Değişen dünyada sosyokültürel ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler beraberinde yeni sözcüklere olan ihtiyacı da getirmiştir. Yaşayan her dilde geçmişten bugüne kadar sayısız sözcük türetilmiştir ve dilin doğası gereği türetilmeye devam edecektir. Dilin tipolojisine bağlı olarak sözcük türetme yöntemlerinde farklılıklar görülebilir. Birtakım ön ve son ekler yardımıyla sözcük türetmenin yanı sıra iki ya da daha fazla sözcüğün birleştirilerek yeni bir sözcük oluşturulması anlamına gelen birleştirme çok yaygın ve üretken yöntemler arasındadır. Bükünlü dil olan Lehçenin sözcük köklerindeki ünlülerde ses değişikliği meydana gelebilmektedir. Bu değişikliğin izlerine sözcük türetmede de rastlanır. *Lecieć* 'uçmak' fiilinin kökünde görülen ses değişikliği sonucu türemiş olan *lot* 'uçuş' adı bu tür sözcüklere verilebilecek örnekler arasındadır.

Birleştirme de kendi içinde biçim bilimsel açıdan farklı türlere sahiptir. Sıfat+sıfat, zarf+sıfat, sayı+sıfat, isim+sıfat, sıfat+isim, sayı+isim, isim+isim, isim+fiil, sayı+fiil, zarf+fiil gibi farklı türde sözcüklerin birleşimi sonucu yine farklı sözcük türleri ortaya çıkar. Bu birleşim formülleri de yöneten baş ögesi olan yapılar, eşitsel/sıralı yapılar şeklinde yine kendi içinde bazı sınıflara ayrılır.

Türkçede dilbilim terimi olarak “birleşik/bileşik sözcüğe” dair yapılan tanımlar, açıklamalar ve verilen örnekler şöyledir: “*Birleşik (compound): iki ya da daha çok bağımsız birimden oluşan, anlam bakımından baş işlevini gören sözcüğün alt sınıfını belirten yapı. Türkçe’de tamlamalar birleşik yapı örnekleridir; örn. çamaşır makinası, çocuk arabası, okul çantası, dilbilim, vb.*” (İmer, Kocaman ve Özsoy 59). Bileşik sözcüğe ilişkin olarak da şu tanım sunulur:

İki ya da daha çok sözcüğün dilin kuralları doğrultusunda bir araya gelmesi ve kalıplaşmasıyla oluşup anlamlı tek bir birim işlevi gören, anlamı kendini oluşturan sözcüklerin anlamından bağımsız bir sözlüksel birim niteliği taşıyan dizim; örn. *bilgisayar, arapsaçı, hanumeli, bilirkişi, gelgit, büyükelçi, denizaltı, ağaçkakan, biçerdöver, dışbükey, vb.* (İmer, Kocaman ve Özsoy 56).

Berke Vardar ise bileşik sözcük başlığı altında konuya “*İki ya da daha çok sözlük birimin kaynaşıp kalıplaşmasıyla oluşan ve anlamlı bir tek birim işlevi gören öge (örn. hanumeli, binbaşı, dilbilim vb. sözcükler)*” (Vardar 44) şeklinde açıklık getirmiştir. Paylaşılan bu bilgiler doğrultusunda dilimizde bileşik sözcüklerin bitişik yazılan sözcüksel biçimbirimlerin yanı sıra tür belirtmesine bağlı olarak birbirinden ayrı yazılan bağımsız birimlerden de oluştuğu söylenebilir.

İki ya da daha fazla birimin bir araya gelmesiyle bileşik sözcük oluşturma Lehçede de çok sık başvurulan yöntemlerden bir tanesidir. Fakat bu çalışmada ele alınacak Lehçedeki bileşik sözcükler yapı bakımından Türkçe bileşik sözcüklerden ayrılır. Bunun nedeni Slav dili ailesine ait diğer pek çok dil gibi Lehçenin de farklı bir eke sahip olmasıdır. Bu ek birbirine bitişik yazılan iki bileşenin arasında görülür. Oluşum biçimlerine göre kendi başına bir sözcük türü olan bileşik sözcüklerin bu dildeki farklı yapıya sahip olmasının bir nedeni de sözcük gruplarından sayılan belirtisiz ad tamlamasının olmayışına dayanır. Türkçede belirtisiz ad tamlaması kullanıldığı durumlarda Lehçede bileşik sözcüğün oluşturulduğu kesin bir dille ifade edilebilir.

Lehçede bileşik sözcük yapımında karakteristik olarak farklı sözcük birimleri birbirine bağlamaya yarayan ara ekler¹ kullanılır. Bu bileşik sözcükler *życi-o-rys* (hayat - **bağlama ünlüsü** - kısa betim/özellik) ‘özgeçmiş’ ve *par-o-statek* (buhar - **bağlama ünlüsü** - gemi) ‘buharlı gemi’, *mebl-o-ścianka* (mobilya - **bağlama ünlüsü** - duvar) ‘duvar ünitesi’ şeklinde bir ara ek ünlüsüyle bağlanmış iki kökten oluşabilir.

Bu tür oluşumlar iki anlamsal sözcüğün kökü üzerinde şekillenir. Bileşik sözcüğün bileşenleri, bir ek olan -o- ara ekiyle bağlanır. İkinci bileşende son ek ya da sıfır morfem şeklinde adlandırılan ortak ek vardır. İkinci bileşen aynı zamanda bağımsız bir ifade olabilmektedir. Bileşiklerin köklerini kaynaştırmak için anılan yöntemlerin birkaç istisnası vardır. İkinci birimin kökü, bir fiil veya bir ismin köküdür, birinci birim sıfat, zarf ve rakam gibi dilin diğer öğelerinin köklerini de içerebilir. Yapısal anlamı, bileşiğin her iki üyesi arasındaki ilişkiden kaynaklanır. (Bartnicka ve Satkiewicz 242).

İstisnalardan biri ise *ślodko-gorzki* ‘acı tatlı’ gibi kısa çizgiyle ayrılmış olmalarıdır, ancak yine de tek bir yazımsal sözcük olarak kabul edilir.

Yukarıda sözü edilen Lehçe bağlama ünlüsü Türkçede tamlanan eki ile kıyaslanabilir. Sağ tarafta -(s)I(n) son ekli Türkçe ad+ad birleşmeleri genellikle “iyelik öbeği” veya sadece “birleşik” olarak adlandırılır. -sI son ekine ya “durum belirleyici” ya da “bağlantı ögesi” adı verilir ve genellikle üçüncü tekil şahıs uyumlu iyelik son ekinden kaynaklandığı söylenir, ancak “çamaşır makinesi, kapı kolu” gibi bu birleşimler sahiplik anlamı taşımaz. (Bağrıaçık ve Ralli 332-333).

Lehçe birleşiklerde bileşenler bir araya gelerek, baş ögesi ikinci kısımda olan tek bir biçim bilimsel sözcük oluşturur. Büküm eki *mebl-o-ścian-k-a* (mobilya + bağlayıcı ünlü + duvar + küçültme eki + nominatif-tekil) örneğindeki gibi sağ taraftaki gövdeye, *a* ünlüsüne eklenir. *Stawonóg* gibi dış merkezli birleşimin tamlayan durum eki almış halinin *staw-o-nog-a* (eklem + bağlayıcı ünlü + ayak + genitif-tekil) çekimsel bitimi, kökte ses değişikliği yaratarak bir bütün olarak birleşimin gövdesine eklenmiş gibi görünmektedir, çünkü bu tür birleşik isimlerin çekim biçimleri sağ bileşenin bağımsız haldeyken çekim özelliklerinden farklıdır. Hiçbir durum ekiyle çekimlenmemiş bileşik sözcük *stawonóg* ‘eklem bacaklılar’ erildir, fakat bileşiği oluşturan ‘ayak’ anlamına gelen sağ taraftaki sözlük birimin nominatif hali *noga* dişildir. Bu dişil adın tekil genitif hali *nogi* iken yukarıda anılan bileşiğin sağ kurucusu olduğunda tekil genitif durum ekiyle çekimlenmiş hali *-noga*’dır ve sanki

¹ Lehçe dilbilim terminolojisinde *interfiks* ya da *miğdzyrostek* olarak adlandırılmaktadır.

yalın haldeymiş gibi görünür. Dahası bağımsız bir sözcük olarak söz konusu dişil ad çoğul genitif durumda *nóg* iken, bileşiğin sağ kurucusu konumundayken tekil nominatif durumda *stawonóg* biçimini alır. Bunun nedeni Lehçede birleşik sözcükleri oluşturan bir kısım bileşenlerin, birleşme esnasında bazı sesleri düşebilir. Basit sözcük hali ile bileşiğin ögesi konumundayken son derece ilginç ve de yanılığa düşürebilecek bitimleri tek bakışta gösterebilmek adına şöyle küçük bir tablo verilebilir:

	Nominatif (tekil)	Genitif (tekil)	Genitif (çoğul)
Bacak	<u>noga</u>	Nogi	<i>nóg</i>
Eklem bacaklılar	stawon <i>óg</i>	Stawon <u>noga</u>	stawonogów

Aynı şekilde ‘halk müziği grubu’ *kapela* sözlük birimiyle oluşturulan, ‘orquestra şefi’ *kapelmistrz* birleşimine bakıldığında, *kapela* bileşeninde ses düşmesi görülür. Bu gibi daha pek çok örnek verilebilir.

Sözlük birimi olma özelliği taşıyan ve ortak bileşene sahip birtakım Lehçe bileşik sözcükler, her zaman aynı bileşenle benzer yapı ve tipte bileşik oluşturma konusunda yanılıcı olabilir. Çünkü ‘ölçer, ölçüm cihazı’ *-mierz* birimi ile *gazomierz* ‘gazölçer, gazometre’ *ciśnieniomierz* ‘basıölçer, barometre’ *głębokościomierz* ‘derinlikölçer’ *amperomierz* ‘akımölçer’ gibi pek çok bileşik Lehçe sözlüklerde madde başı olarak yer alırken, ‘ısıölçer’ **temperaturomierz*, ‘renkölçer’ **koloromierz*, ‘sesölçer’ **dźwiękomierz* gibi yapılar söz konusu olamaz. Bu kavramlar ancak sırasıyla *miernik temperatury*, *miernik koloru*, *miernik dźwięku/hłas* şeklinde tamlama yöntemiyle karşılık bulur. Bazen de bileşik sözcüğün anlamı aynı zamanda tamlama yoluyla sunulur. ‘Hızölçer’ hem *szybkościomierz* şeklinde bileşik sözcük hem de *miernik szybkości* gibi tamlama biçiminde; ‘nemölçer’ *wilgotnościomierz* şeklinde bileşik sözcük yardımıyla veya *miernik wilgotności* gibi tamlama yoluyla ifade edilebilir. Kıyaslandıklarında her ne kadar yapısal farklılıklar gözetilse de semantik açıdan hiçbir fark yoktur. Yapısal zenginlik konusunun daha da ilginç yanı Lehçe tamlama içinde bileşik sözcüğün yer almasıdır: ‘hava nemi ölçer’ Lehçeye *miernik wilgotności powietrza* zincirleme ad tamlaması veya *wilgotnościomierz powietrza* ad tamlaması yöntemiyle aktarılır. Bu ad tamlamasında tamlanan görüldüğü üzere tür olarak bileşik sözcüktür. Fakat **powietrzowilgotnościomierz* gibi bir yazım doğru kabul edilemez. Buna karşılık örneğin, ‘aydınlık ölçer, lüksmetre’nin Lehçede *miernik natężenia oświetlenia* şeklinde tek bir biçimi vardır.

Başka dillerden Türkçeye geçmiş bazı sözcükler Lehçe ve İngilizce birleşiklerle karşılaştırıldığında ilginç bir benzerlik göze çarpmaktadır. Birleşimin iki birimi arasında -o- bağlayıcı ünlüsü yer aldığı görülür:

Türkçe	Lehçe	İngilizce
gaz+o+metre (Fr.)	gaz+o+mierz	gas+o+meter
bar+o+metre (Fr.)	bar+o+metr	bar+o+meter
tak+o+metre (Alm.)	szybkości+o+mierz	speed+o+meter
elektr+o+metre (Fr.)	elektr+o+metr	electr+o+meter
akseler+o+metre (Fr.)	przyśpieszeni+o+mierz ²	acceler+o+meter

Türkçe başlık altında toplanan böylesi sözcük oluşumlarının nedeni sözcüklerin her ne kadar diğer dillerden ödünçlenmiş olmasına bağlansa da yine yabancı kökenli sözcüklerden biri olan ‘ampermetre’ (Fr. *ampèremètre*) bağlayıcı ünlü barındırmamaktadır. Diğer yandan *szybkość* ‘hız’, *przyspieszenie* / *przyśpieszenie* ‘ivme’ ve *mierz* ‘ölçer’ hepsi her ne kadar Lehçe sözcük de olsalar birleşik oluştururken iki öge arasında bağlayıcı ünlü belirir.

Birleşik oluşturmanın farklı farklı yolları mevcuttur ve her dilde olduğu gibi Lehçede de sözcük türetmede başvurulan en yaygın yöntemlerden biridir. Bu yöntemin en önemli kuralı eklerin değil en az iki sözcüğün bir arada olması gerektiğidir. Çünkü ek olduğunda bileşik sözcük değil, halihazırda mevcut bir sözcükten türetme yapılmış olur. Birleşikler arasına ekin hiç gelmeyeceği yönünde bir ifade bulunmak da doğru sayılmayacaktır. Ancak bu ekin sözcük türeten bir niteliğe sahip olmadığı unutulmamalıdır. Bu yönüyle söz konusu ekin türü iyi belirlenmelidir. Yapılarına göre sözcükleri Slav dil ailesine ait başka bir dil üzerinden ele alan bazı Türkçe kaynaklar incelendiğinde birleşiklerdeki bu ekin “iç ek” olarak adlandırıldığı gözlemlenmiştir. Ancak bu ek için “ara ek” teriminin kullanılması daha doğru olacaktır. Çekimli ya da içten kırılmalı olarak da adlandırılan bükümlü dillerden olan Lehçede sözcük köklerinin yapım ve çekim sırasında öne, içe, araya, sona ve aynı anda hem öne hem sona bazı ekler alarak farklı şekillere ve kırılmalara uğrar.

² *Przyspieszeniomierz* şeklinde yazım şekliyle de karşılaşılır ve aynı anlama gelir.

Birleşikler iki kök biçimbirimin ara ekler yardımıyla birleşerek oluşturduğu türemiş sözcüklerdir. Çoğunlukla *-o-* olmak üzere ilk konumda fiil kökü, rakam, sıfat ve ismin yer almasına bağlı olarak *-i-*, *-u-* ve *-y-* sesleri Lehçedeki bir anlamda bağlama ögesi işlevi üstlenen ara eklerdendir. “Bir fiil gövdesinden ve onu takip eden ad gövdesinden oluşan birleşikler söz konusu olduğunda, *gol-i-brod-a* (tırış et + birleştirme ünlüsü + sakal + nominatif.tekil) ‘berber’ ve *mocz-y-mord-a* (ıslat + b. ünlüsü + ağız (argo) + nom.tekil) ‘(argo) sünger, ayyaş’ örneklerinde olduğu gibi ara ek *-i/-y-* ünlüleridir. İlk bileşen *dw(u)-* ‘iki’ rakamı olduğunda *dw-u-znak* (iki + b. ünlüsü + gösterge) ‘tek sesi oluşturan iki harf’ örneğindeki gibi ara ek, *-u-* ünlüsü olarak kendini gösterir.” (Cetnarowska 283). Birleşiklerin çoğunlukla isim veya sıfat olan iki bileşen gövdeyi birbirine bağlamaya yarayan birleştirme ünlüsü içerdiği görülür.

Gövde 1		Gövde 2		Bileşik Adlar
gwiazd·a ‘yıldız’	+	zbiór ‘küme takım’	>	gwiazd- o -zbiór ‘takımyıldız’
siark·a ‘sülfür’	+	wodór ‘hidrojen’	>	siark- o -wodór ‘hidrojen sülfür’
star·y ‘eski’		druk ‘baskı’		star- o -druk ‘antika kitap’
żyw·y ‘canlı’	+	plot ‘çit’	>	żyw- o -plot ‘çalı çit’
łam·a·ć ‘kırmak’	+	strajk ‘grev’	>	łam- i -strajk ‘grev kırıcı’
mocz·y·ć ‘ıslatmak’	+	mord·a ‘ağız, surat’	>	mocz- y -mord·a ‘ayyaş’
dw·a ‘iki’	+	głos ‘ses’	>	dw- u -głos ‘dialog’
dw·a ‘iki’	+	tygodnik ‘haftalık dergi’	>	dw- u -tygodnik ‘iki haftada bir yayımlanan dergi’ (Cetnarowska 283).

Lehçe Birleşiklerin Neolojizmle İlişkisi

Dil, doğası gereği değişim içinde olan canlı bir varlıktır ve bu özelliği itibariyle söz varlığı sürekli gelişim halindedir. Evrensel bir olgu olan ve neolojizm olarak bilinen yeni üretilen bir kavrama yeni bir karşılığın verilmesi konusunda Lehçede *-o-* ara ekiyle oluşturulan bileşiklere zaman zaman başvurulduğu görülmektedir. Bu yeni ögelerin bazıları henüz sözlük birimi özelliği taşımaz. O yüzden bu kısımda paylaşılacak olan yeni sözcüklerin anlamları bileşenlerinden yola çıkarak saptanacaktır.

Anlatımsal ve sözcüğün taşıdığı kavramı bildirir nitelikteki yeni öge (neolojizm) olan çok sayıda birleşikler, yalancı birleşikler³ **-o-** ögesi içeren yapılara dahildir. Söz konusu isimlerin genellikle ilk kısmında **auto-** ('araba') ve **sam-** ögeleri vardır, ikinci kısmında ise: **-biorca**, **-dawca**, **-fobia**, **-logia**, **-mania**, **-terapia**, **-znawca**; örneğin *autobank* 'otobanka'⁴, *autosalon* 'oto galeri', *samoaborcja* 'kendi kendine düşük yapma', *samolustracja* 'öz denetim', *samoopodatkowanie* 'kendi kendine vergilendirme', *organobiorca* 'organ bağışçısı', *nasieniodawca* sperm donörü, *pedalofobia* 'homofobi', *podatkologia* 'vergiloji', *strajkologia* 'grevoloji', *Golotmania* 'Golota sevdalıları', *konkursomania* 'yarışma tutkunları' *genoterapia* 'gen terapisi', *laseroterapia* 'lazer terapisi', *mitoznawca* 'mitoloji uzmanı'. *Barmanokelner* 'barmen-garson', *barokawiarnia* 'bar-kafe', *młynkomikser* 'öğütücü-mikser', *nartorolka* 'tekerlekli kayak, çim kayağı', *pieluchomajtki* 'alt bezi' gibi sıralı yapılar nispeten daha az düzenli yapıya sahip bileşiklere dahildir. (Jadacka 122-123).

Neolojizmlerin üretilmesinden önce bu anlamlara karşılık gelen sözcüklerin olup olmadığı sorusu akla gelebilir. Teknolojik, psikolojik, ekonomik, kültürel nedenlerden dolayı ortaya çıkan yeni nesne, kavram veya hareketleri adlandırma gereksinimi sonucu oluşturulmuş bileşikler dışında eski bir anlam için üretilen *-o-* ara ekli yeni ögelerden önce tamlama (ad+ad_{GEN}) kullanımı en sık başvurulan yöntemler arasındaydı. *Kredytobiorca* yeni üretilen eylemcil bileşiği ile *biorca kredytu* tamlaması 'borçlanan, kredi alan'; aynı şekilde yeni öge olan birleşik *licencjodawca* ile *dawca licencji* 'lisansör'; *krwiodawca* ile *dawca krwi* 'kan bağışçısı' şeklinde aralarında yapısal dışında anlamsal fark bulunmamaktadır.

Sözü edilen yeni türentilerin tartışmalara konu olmaya başlaması beraberinde farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin *-dawca* 'veren, donör' bileşenli eylemcil birleşik modeli birçok rastlantısal boşluğa işaret eder. Bir başka deyişle dil bilgisi kuralları çerçevesinde oluşturulabilen ancak dilde bulunmayan olası bir sözcük veya bir forma işaret eder. İmkân dahilinde iyi biçimlendirilmiş *organodawca* 'organ donörü', *szpikodawca* '(kemik) iliği donörü' veya *sercodawca*

³ Bazı birleşiklerin oluşumunda *-mania*, *-bójca*, *-logia*, *auto-*, *geo-*, *-fon*, *-skopia* gibi ön ekler/parçacıklar da aktif rol alabilmektedir. Ön ek ve parçacıklar tek başına kullanılmadığı, sözcük oluşturamadığı, yani bağımsız biçimbirim kabul edilmediğinden bu yapılara yalancı birleşik adı verilmiştir. Yalancı birleşikleri oluşturan söz konusu parçacıkların pek çoğu Lehçeye yabancı dillerden (çoğunlukla Latince ve Yunancadan) geçtiği savunulmaktadır.

⁴ Büyük otomotiv şirketleri tarafından oluşturulan ve kendi modellerinin satın alınması için otomobil kredileri veren bir banka türü.

'kalp donörü' bileşiklerinin (Polonya Ulusal Korpusu'nda) hiçbir izi yoktur. (Cetnarowska 294).

Birleşiklerdeki Vurgunun Özelliği

En fazla üç seslemlı birleşikler vurgu belirleme konusunda tek bir bürünsel birim oluşturur. Sözcükteki vurgu isimlerde veya sıfatlarda sondan bir önceki seslem üzerindedir. (örn. rękopis, stawonóg, włóczyki, listonosz samolot piğciokat). Fakat bileşik sözcük çok seslemlı bir özelliğe sahipse sondan bir önceki seslemdeki ana vurgunun yanı sıra, ilk kurucuda ikincil vurgu görülebilir (językoznawstwo, ciemnobrazowy).

Bileşik sözcükler birbirinden ayrı yazılan sözcük gruplarıyla kıyaslandığında yalnızca yapısal bağlamda değil, ses bilgisel açıdan da farklılık gösterir. Üçten fazla sesleme sahip bileşik sözcüklerde birincil ve ikincil vurgu olmak üzere iki ayrı vurgu derecesi bulunur. Birincil vurgu ikinci bileşenin sondan bir önceki seslemi üzerinde, ikincil vurgu ise birinci bileşen üzerindedir. *Brązowopłowy* 'açık kahverengi' birleşiminde daha kuvvetli, net ve yüksek tonda olan birincil vurgu *płowy* üzerinde görülürken, zayıf vurgu *brązowo* üzerindedir. Benzer biçimde zamanda *noworoczny* 'yeni yıla ilişkin' birleşiminde birincil-ikincil vurgu olmak üzere iki ayrı vurgudan söz edilirken, *nowy roczny* gibi sözcük grubu oluşturulduğunda her iki sözcük de ana vurguya sahip olur.

Bazı birleşik türlerinde ara ekin kullanılmadığı bir diğer dikkatleri çeken unsurdur. Ara ekin düşmesi fonolojik özelliklerden kaynaklanabilmektedir. Birinci bileşenin son sesi ve/veya ikinci bileşenin ilk sesi titreşimliyse (*pótnuta* 'ikilik', *ćwierćlitrowy* 'çeyrek litrelik', *trójdźwięk* 'üçgen' gibi) birleşim araya giren bir ek olmadan gerçekleşebilmektedir. Bu morfolojik durum birleşimlerin sayısal ifadeler barındırmasıyla da açıklanabilir. "Örneğin, *trój-* 'üç' rakamı veya *pół-* 'yarım' ögesi içeren bazı birleşik türlerinde birleştirme ünlüsü bulunmaz: *trójskok* (üç + atlama) 'üç adım atlama', *pólnoc* (yarım + gece) 'gece yarısı, kuzey'" (Cetnarowska 283).

Ara ekin eksikliği sözcüksel bağlamda belirlenebilir. Örnek olarak *-mistrz* 'şampiyon, usta' leksik birimi ele alındığında ve baş olduğu birleşiklerin bazılarına bakıldığında *baletmistrz* 'bale eğitmeni', *kapelmistrz* 'bando şefi', *zegarmistrz* 'saat ustası' gibi ara ekin bulunmadığı fark edilir. Fakat bu model biçimsel olarak tutarsızdır: baş ögesi *-mistrz* olan doğrulanmış bazı bileşikler ise her zamanki *-o-* ara ekine işaret eder. Örneğin, *ogniomistrz* 'topçu çavuşu' (ogień 'ateş'), *organomistrz* / *organmistrz* borulu org uzmanı. (Kurzowa, *Z przeszłości i terażniejszości języka* 458).

Toromistrz ‘demir yolu uzmanı’ gibi çeşitlendirilebilen daha pek çok birleşiklerde ara ekin varlığı tespit edilebilmektedir.

Diğer bileşenin sayı sıfatı olması şartıyla ‘çok, fazla’ anlamındaki *wiele/wielu* belgisiz niteleyici de ara ekin eksikliğinin sözcüksel bağlamda belirlenebilmesine ilişkin örnek teşkil eden bir diğer birimdir. *Wielekroć* ‘çok kez’, *wieleset* ‘yüzlerce’, *wielesetkilometrowy* ‘yüzlerce kilometre(lik)’ birleşiklerinde görüldüğü üzere herhangi bir ara ek yoktur. Öte yandan *wielokierunkowy* ‘çok yönlü’, *wielokat* ‘çokgen’, *wielokolorowy* ‘çok renkli’, *wielostopniowy* ‘çok aşamalı’, *wielofunkcyjność* ‘çok fonksiyonluluk’ gibi bileşik sözcüklerde ise sayı sıfatı olmadığından iki birim arasında -o yardımcı sesi yer alır.

Bileşik Sözcüğün Türüne Göre Kısa Çizgi Kullanımı

Bileşik sözcükler kendi aralarında bileşik ad ve bileşik sıfat olmak üzere ikiye ayrılır. Eşdeğerli sıfat + sıfat birleşiminden oluşan bazı bileşik sıfatların iki ögesi arasında kısa çizginin olması bakımından bileşik isimlerden farklı bir oluşturulma yöntemi vardır. *Przemysłowo-rolniczy* ‘endüstri ve tarıma ilişkin’, *słodko-kwaśny* ‘tatlı ekşi’, *biało-czarny* ‘siyah beyaz’, *północno-zachodni* ‘kuzeybatıyla ilgili/kuzeybatıya ait’ gibi iki birim arasında kısa çizgi görülür. Bu da eşbağımlılık ilişkisi ile açıklanır. İki bileşenin anlamı birbirini tamamlar, yapıya olan katkıları eşittir, eşit bir biçimde birleşirler ve biri diğerini nitelemez. Bu özelliğin sağlanması bileşenlerin arasına “ve” (Leh.) “i” bağlacı getirilerek yapılabilir ve anlamın bozulmadığı anlaşılır: *przemysłowo-rolniczy* (*przemysłowy i rolniczy*) ‘endüstriyel ve tarımsal’ *słodko-kwaśny* (*słodki i kwaśny*) ‘tatlı ve ekşi’, *biało-czarny* (*biały i czarny*) ‘beyaz ve siyah’, *północno-zachodni* (*północny i zachodni*) ‘kuzeye ve batıya özgü/hem kuzeyde hem batıda’. Tüm bunlara ek olarak tireli yazılan bu tür bileşiklerin sözlüklerde bağımsız bir biçimde madde halinde yer alması da önemli özelliklerinden bir diğeridir. Görüldüğü üzere paylaşılan bileşikler sıfat + sıfat birleşiminden oluşur. Ama bileşik isimlerde ise yine her ne kadar iki bileşenin anlamsal açıdan yapıya, bütüne katkısı eşit olsa da ve iki bileşenin anlamı birbirini tamamlasa da kısa çizgi kullanılmadan bitişik yazılmalıdır. Bileşenlerinin eşitsel olduğu, birbirini yönetmediği sıralı birleşiklerde kısa çizgi kullanımını gerektiren ve gerektirmeyen yapılar kıyaslandığında aradaki farkı net biçimde belirleyen bileşiğin türü olduğu vurgulanmalıdır. Eşdeğerli isim + isim birleşiminden oluşan bazı bileşiklerin adların yazımı şu şekildedir: *chłoporobotnik* ‘işçi olarak çalışan köylü’, *klubokawiarnia* ‘kafe-kulüp.’ Bu bileşenlerin arasına da “ve” (Leh.) “i” bağlacı getirilebilir: *chłop i robotnik* ‘köylü ve işçi’, *klub i kawiarnia* ‘kulüp ve kafe’.

Yukarıda değinilen *klubokawiarnia* ve *chłoporobotnik* bileşiklerinden yola çıkarak işlevsel açıdan incelendiğinde Lehçe bileşik adların oldukça çeşitlendirilmiş sınıflara ayrıldığı görülür. (*klub* ‘kulüp’ + *kawiarnia* ‘kafe’), *chłoporobotnik* (*chłop* ‘köylü’ + *robotnik* ‘işçi’) *kursokonferencja* ‘eğitim konferansı’ (*kurs* ‘kurs’ + *konferencja* ‘eğitim’, *marszobieg* ‘dönüşümlü olarak koşu ve yürüme’ (*marsz* ‘yürüyüş’ + *bieg* ‘koşu’) gibi bir dizi sıralı bileşik örneğinden söz edilebilir. Bu tür bileşiklerde aralarında anlamsal olarak baş ayrımı yapılmayan bileşenlerin sıralarının potansiyel olarak tersine çevrilebilir olduğu tartışılabilir: (?*kawiarnioklub*, ?*biegomarsz*) (Kurzowa, *Złożenia imienne we współczesnym języku polskim* 59). Bu sınıfa ait bileşiklerin biçimsel bir varyantı iki bileşen arasında ara ek yerine *klub-kawiarnia* veya *trawler-przetwórnia* ‘trol gemisi’ şeklinde kısa çizgi olan ad öbekleridir ve bu öbeklerin iki ögesi de durum eki alır. Bu tip bileşikler öğeleri aynı biçim bilimsel konumda olan öğelerden kurulu olduğu için koşaçlı bileşik şeklinde adlandırılır.

Eğer bileşenler anlamsal açıdan eşdeğerli değilse ve bileşenlerden biri diğerinin niteliğini belirtiyorsa, o zaman bilindiği üzere kısa çizgi olmaksızın bitişik yazılmalıdır (*małorolny* ‘küçük toprak sahibi’, *niebieskooki* ‘mavi gözlü’, *jasnoczerwony* ‘açık kırmızı’, *przeszloroczny* ‘geçen yıla ait/geçen yılki’, *bladoróżowy* ‘uçuk pembe’) gibi. Bunlar bileşenlerden biri diğerini niteleyen birleşiklerdir. Baş öge ile ilk unsurun ilişkisi üzerinde yorum yapmak mümkündür. Bu yönüyle ikinci bileşene yönelik *nasıl* sorusunun yanıtı birinci bileşende olduğu rahatlıkla söylenebilir. Tür olarak sıfat olan *pólnocnoatlantycki* ‘Kuzey Atlantik’, *pólnocnobaltycki* ‘Kuzey Baltık’ gibi birleşikler de bu gruba dahil edilebilir. Bir önceki paragraftaki *pólnocno-zachodni* birleşigi ile karışma ihtimaline karşılık söz konusu bileşenlerin eşbağımlılık ilişkisi içinde olduğunu, dolayısıyla birinin diğerini nitelemediğini yeniden belirtmek gerekir. Fakat *pólnocnoatlantycki* bileşenleri ise anlamsal açıdan eşit sayılmazlar ve ilk bileşen diğerini niteler. Bir başka deyişle *pólnocny* ‘kuzeye ait/özgü’ olan ilk bileşen, ikinci bileşende belirtilen bölgenin (*atlantycki* ‘Atlantik’e ait/özgü’) kuzey kesminde neyin bulunduğunu belirtir (*pólnocnobaltyckie wybrzeże* ‘Kuzey Baltık Kıyıları’). Ayrıca tire olmadan yazılan *pólnocnobaltycki*, *pólnocnoatlantycki*, *zachodniostowiański*, *zachodniosyberyjski* gibi birleşikler sözlüklerde bağımsız madde halinde yer almaz.

Bileşenleri renk olan bileşiklerin birkaçına bakıldığında farklı anlamların yüklendiği de görülür. Örneğin birbirine çok benzeyen Polonya ve Monako bayrakları renklerin farklı konumlandırılmasının dışında birbirlerine benzerlik gösterir. Bileşenlerin sıralanmasına bağlı olarak bu iki ulusun bayrakları bileşiklerle tanımlanabilir. *Biało-czerwony* ‘beyaz-kırmızı’ Polonya bayrağını tanımlamak için

kullanılırken *czerwono-biały* 'kırmızı-beyaz' ise Monako bayrağını tanımlar. (Nagórko, "Polish" 2837)

İç Merkezli / Dış Merkezli Bileşik Sözcükler

Lehçe ad + ad veya sıfat + ad birleşikler anlam bilimsel ve dilbilgisel ilişkiye göre sınıflandırıldığında çoğunluğu niteleyen bileşik sözcüklerin oluşturduğu görülür. Örneğin, *pólsrodek* 'tam çözüm sağlamayan yöntem', *baletmistrz* 'bale eğitmeni', *drobnostrój* 'mikroorganizma', *językoznawca* 'dil bilimci', *bajkopisarz* 'fabl yazarı'. *Bajkopisarz* 'fabl yazarı', bir türde yazan yazarı gösterdiği için; *baletmistrz* 'bale eğitmeni', bir eğitmen türüne işaret ettiği için bileşik sözcüğün tamamı baş ögenin alt türünü oluşturur ve bu yüzden bu örnekler iç merkezli bileşiktir (Leh. *złożenia endocentryczne*). Bu tür birleşikler hiyerarşik yapıya sahiptir, bileşenlerden biri baş öge işlevi görür ve yapısal bağlamda doğru şeklin bu olduğu yönünde önceden genel bir kanı vardı. Ancak dil doğası gereği sürekli gelişmekte olduğu için bazı düşünceler de değişmek zorunda kalmaktadır.

Yakın zamana kadar, doğru biçimde oluşturulmuş bileşiğin parçalarının baş öge-tümleyen gibi hiyerarşik bir yapıya sahip olması gerektiği düşünülüyordu, örneğin *jasnozielony* 'açık yeşil', yani (yeşilin açık tonu), *bajkopisarz* 'masal yazarı' (masal yazan). Günümüzde, *chłoporobotnik* 'köylü işçi' (chłop i robotnik - köylü ve işçi), *meblościanka* 'duvar ünitesi' (mebel i ścianka - mobilya ve duvar), *zlewozmywak* 'lavabo' (zlew i zmywak - lavabo ve bulaşık bezi/sünger), *stropodach* 'düz çatı' (strop i dach - tavan ve çatı) gibi bazı sıralı yapılar da dil bilgisinde normatif nitelikte kabul görmüştür. (Markowski 1780-1781).

Bileşenlerinden herhangi birinin baş öge olmadığı, yani başın birleşimin içinde değil, dışında olduğu ve alt tür özellik göstermeyen dış merkezli bileşikler (Leh. *złożenia egzocentryczne*) obcokrajowiec 'yabancı', *półglów-ek* 'yarım akıllı' *jadłodajnia* 'aşevi' şeklinde son ek içerebilir veya *trójskok* 'üç adım atlama', *wielobok* 'çokgen' şeklinde herhangi bir son ek içermeyebilir. Bu tür yapılarda baş öge ya trój-skok birleşiminde olduğu gibi belirtilmemiştir ya da obc-o-kraj-owiec birleşimindeki gibi son ekle sembolize edilmiştir. Obcokrajowiec örneği başka bir açıdan ele alınırsa, -owiec ekiyle kişiye ilişkin bir anlamın yüklendiği varsayıldığında dış merkezli olmaktan çok iç merkezli olarak görülebilir. Bu şekilde alternatif bakış açılarıyla zaman zaman karşılaşılabilmektedir. Sıralı bileşikler incelendiğinde ise farklı yaklaşımlar söz konusu olabilmektedir. Örneğin *barmanokelner* 'garson ve barmen', *gadoptak* 'arkeopteriks', *spódnicospodnie* 'pantolon etek' gibi eşitsel birleşikler ya iki baş öge

içeren iç merkezli birleşikler olarak ya da başın birleşimin dışarıda olduğu dış merkezli birleşikler olarak değerlendirilebilir. (Cetnarowska 284).

Lehçede ayrıca bileşenlerinden biri eylem kökü olan dış merkezli birleşikler de oldukça yaygındır ve bu eylemcil yapılar birleşik sözcüklerin oluşumunda eylem+ad ya da ad+eylem kombinasyonuna sahip olup oldukça üretkendir. Bu tür birleşiklerin kuruluşunda eylem kökleri birinci veya ikinci bileşen olup olmadıklarına bakılmaksızın baş ögeyi nitelemektedir.

pędz-i-wiatr ‘başıboş, pervasız’ → *pędzić* ‘sürmek’ + *wiatr* ‘rüzgar’,

baw-i-damek ‘çapkın erkek’ → *bawić* ‘eğlendirmek’ + *dama* ‘leydi’,

włócz-y-kij ‘boş boş dolaşan’ → *włóczyć* çekmek, sürmek + *kij* ‘sopa, çubuk’

piorun-o-chron ‘yıldırımsavar’ → *piorun* ‘yıldırım’ + *chronić* ‘korumak’,

lin-o-skocz-ek ‘ip cambazı’ → *lina* ‘ip, halat’ + *skoczyć* ‘zıplamak’,

list-o-nosz ‘postacı’ → *list* ‘mektup’ + *nosić* ‘taşımak’ bileşenlerinden oluşur.

Lehçe iç merkezli eylemcil birleşiklerde bileşenlerin bir araya gelmesi isim, fiil ve bir ek sıralaması ile sınırlı olsa da bunların dış merkezli bileşiklerde altı tür karşılığı vardır:

Tip 1 İsim + ara ek + Fiil + son ek (*jadł-o-daj-nia*)

Tip 2 İsim + ara ek + Fiil + \emptyset (*piorun-o-chron- \emptyset*)

Tip 3 Zarf + ara ek + Fiil + son ek (*now-o-rod-ek*)

Tip 4 Zarf + ara ek + Fiil + \emptyset (*dalek-o-widz- \emptyset*)

Tip 5 Fiil + ara ek + İsim + son ek (*gryz-i-piór-ek*)

Tip 6 Fiil + ara ek + İsim + \emptyset (*mocz-y-morda- \emptyset*) (Kolbusz-Buda 133).

İki ögesinin de anlamını koruduğu Lehçe bileşik sözcüklerin yanı sıra biçimsel açıdan bileşenleri bağımsız olmayan ve tek başına kullanılmayan birleşikler de vardır. Hatta bazen hiçbir anlam ifade etmez hale gelirler. Anlam bilimsel ölçüte göre de bileşik sözcüklerin iki ögesi yan yanayken yeni ve bağımsız bir anlam ortaya çıkar, tek başına kullanıldıklarında bazen bir anlam ifade etmezler. Bu durum baş ögenin geçirimli olup olmadığına bağlıdır. Geçirimsiz olanlar ise genelde metaforiktir: *wiercipiğta* sözcüğü sözcüğüne çevirisi ‘-huzursuzluktan-durmadan topuğunu kıpırdatan kişi’dir ve sokak diline özgü olup ‘telaşlı, yerinde duramayan, kurtlanan’ anlamında kullanılan birleşiktir ve geçirimli değildir. Bileşenlerden hiçbiri birleşimin bütünü hakkında bilgi vermez. Ancak her iki bileşenin anlamı bir araya getirildiğinde

birleşğin anlamı çözümlür. *Obieżyświat* ‘gezmen’ gibi bileşenlerin anlamını koruduğu birleşik sözcük olarak kabul edilen örnekler de vardır. Burada anlam birleşmesinden söz edilebilir. Bileşenler her ne kadar anlamını korusa da tek başına kullanıldıklarında birleşik sözcüğün anlamının toplamından farklı bir anlama sahiptir. Lehçe dış merkezli birleşimsel birleşiklerin ögelerinin her zaman anlamlı unsurlardan oluştuğunu söylemek güçtür: “*noworodek* ‘yeni doğmuş’ eylemcil birleşiginden, **rodek* ‘? yavru’, *gryzipiórek* ‘sıradan ofis çalışanı’ birleşiginden **piórek* ‘?’, *bawidamek* ‘çapkın’ birleşiginden **damek* ‘?’” (Kolbusz-Buda 93) bileşenleri bütünden ayrıldığında tümüyle anlamdan yoksun kalmış olur. Benzer biçimde fiilden türetilen isim gövdeleriyle birlikte oluşturulmuş birleşiklerden yola çıkarak bileşenlerinden bir tanesinde fiilin mastar hali bulunabilir düşüncesi de yanıltıcı olabilir: *bydłobójnia* ‘kesimhane’ bileşiginden **bydłobic* ‘sığır kesmek’, *jadłodajnia* ‘aşevi’ birleşiginden **jadłodać* ‘yiyecek vermek’, *snopowiazałka* ‘biçerbağlar’ birleşiginden **snopowiazać* ‘biçip bağlamak’, *noworodek* ‘yeni doğmuş’ birleşiginden **noworodzić* ‘yeni doğurmak’ (Kolbusz-Buda 93) gibi birleşikler üretmek olanaksızdır. Aynı şekilde Lehçe iç merkezli bileşik isimlerin aksine sağ tarafta kök ve bir ekin kombinasyonu olan dış merkezli eylemcil bileşik isimlerin ikinci bileşeni Lehçede çok nadir bağımsız bir sözcük olarak bulunur: **dajnia* < *jadłodajnia*, **chron* < *priorunochron* ‘yıldırımsavar’, **damek* < *bawidamek*. (Kolbusz-Buda 133).

Lehçe bileşik sözcüklere yapısal açıdan bakıldığında son derece zengin ve karışık yapıya sahip olduğu anlaşılır. Ortak oluşturucuların, bir başka deyişle ara ekle birlikte yan yana olan ve bir bileşğin yapısına katkıda bulunan morfolojik ögelerin ortaya çıkması karışıklık yaratan faktörler arasındadır. *Gövde* + *b. ünlüsü* + *gövde* + *son ek* yapısından yola çıkarak *król-o-bój-stw-o* (kral + b. ünlüsü + öldür + son ek + nom.tekil) ‘kral öldürme’ ve *krwi-o-daw-ca* (kan + b. ünlüsü + ver + son ek + nom.tekil) ‘kan bağışçısı’ hem birleştirme ünlüsü hem de sonda bulunan yapım eki ortak oluşturucu olarak işlev görür. (Cetnarowska 283). Lehçede *formacje interfiksalno-sufiksalne* ‘ara ek-son ekli yapılar’ adı verilen bu tür birleşiklerde *dawca* ‘veren, verici’ gibi adlaştırmacı ek ile birlikte sağ taraftaki fiil gövdesi başlı başına bağımsız sözcük oluşturabilir ya da **bójstwo* ‘öldürme?’ gibi bağımsız biçim olarak tam doğrulanamamış olabilir. Çünkü Lehçede *bójstwo* tek başına görünmez ve sözce oluşturamaz, her zaman bir sözcük gövdesine eklenmesi gereken, başka birimlerle birlikte anlam kazanan bağımlı biçimbirimlerden yalnızca bir tanesidir.

Bileşiklerin bir başka özelliği de ara ekle yan yana olan ve bileşiğe anlamsal değil yapısal katkı sağlayan morfolojik unsurların, yani oluşturucuların sık sık ortaya çıkmasıdır. Hem bir ara ek hem de ulamların fonolojik oluşumu olarak birlikte işlev gören bir son ek vardır. Bu durum Lehçe dilbilim terminolojisinde *formacje interfiksalno-sufiksalne* “ara ek-son ekli biçimler” şeklinde adlandırılır. Örnek olarak *nos* ‘burun’ ve *róg* ‘boynuz’ bileşenleri ile kökteki son sesin damaksıllaşmasıyla birlikte *-ec* adlaştırma son ekinin oluşturduğu *nos-o-roż-ec* ‘gergedan’ birleşimi incelenebilir. Çünkü **nos-o-róg* gibi bir birleşikten ne de olsa söz edilemez. Bileşik oluşturma söz konusu olduğunda bağlama ünlüsünü yanı sıra *-ec*, *-owiec*, *-ist-a*, *-c-a* gibi son eklerin oluşturucu konumu olduğu görülür.

Gövde 1		Gövde 2		Bileşik Adlar
obc-y ‘yabancı’	+	kraj ‘ülke’	>	obc-o-kraj-owiec ‘yabancı’
prac-a ‘meslek, iş’	+	daw-a-ć ‘vermek’	>	prac-o-daw-c-a ‘işveren’
gryż-ć ‘ısırmak’	+	piór-o ‘dolma kalem’	>	gryż-i-piór-ek ‘sıradan bir ofis çalışanı’
pierwsz-y ‘birinci’	+	klas-a ‘sınıf’	>	pierwsz-o-klas-ist-a ‘birinci sınıf öğrencisi’
rzecz ‘şey, eşya’	+	zna-ć ‘bilmek, tanımak’	>	rzecz-o-zna-wc-a ‘uzman’
usług-a ‘hizmet’	+	daw-a-ć ‘vermek’	>	usług-o-daw-c-a ‘girişimci, hizmet veren’
krótk-i ‘kısa’	+	dystans ‘mesafe’	>	krótk-o-dystans-owiec ‘kısa mesafe koşucusu’
cudzy ‘yabancı’	+	ziemi-a ‘kara, toprak’	>	cudz-o-ziemi-ec ‘yabancı’

Listedeki birleşiklerin her birinin bir son ek ile bittiği görülmektedir. Son eklerden olan *-ec*, *-owiec*, *-ist-a*, *-c-a* ve *-ek* bu işlevde oldukça yaygındır, böylece birleşik söz konusu olduğunda, bağlama ünlüsüyle birlikte oluşturucu öğelerin bir kısmını kapsadıkları söylenebilir. (Szymanek 53).

Son ekler sözcük gövdesine eklenmesi gereken, başka birimlerle birlikte bulunan bağımlı biçimbirim olduklarından hiçbir zaman tek başına görünemezler. Yapım eki veya sesbilimsel olarak gerçekleşmeyen sıfır biçimbirim formunda dışarıdan eklenen diğer ekler söz dizimsel ulam, cinsiyet, sayı ve durum gibi biçimsözdizimsel (morfosentaktik) özelliklerini belirleyerek sözcüğü bir bütün olarak değiştirir. Bu nedenle son ek, biçimsözdizimsel baş işlevi görür. Sesbilimsel içeriği

olmayan sıfır biçim birimi aracılığıyla bir dil bilimsel ulamının bir başka ulama dönüştürüldüğü ve çekimsel evrişime yol açtığı da ayrıca belirtilmelidir.

Yapım eki

<i>wyrw-i-raqz-ka</i> ‘kayakçıları çeken araç’;	-ka: tekil, dişil, yalın
<i>dom-o-krqz-ca</i> ‘seyyar satıcı’;	-ca: tekil, eril, yalın
<i>now-o-rod-ek</i> ‘yeni doğmuş’;	-ek: tekil, eril, yalın
<i>skór-o-bi-cie</i> ‘kırbaçlama cezası’	-cie: tekil, yansız, yalın

ø ek - çekimsel türetme belirleyicisi (evrişim)

<i>gol-i-broda-ø</i> ‘berber’;	-ø: tekil, eril, yalın
<i>piorun-o-chron-ø</i> ‘yıldırımsavar’;	-ø: tekil, eril, yalın
<i>bruk-o-tluk-ø</i> ‘başiboş dolaşan’;	-ø: tekil, eril, yalın
<i>wod-o-ciag-ø</i> ‘su dağıtım tesisatı’;	-ø: tekil, eril, yalın

Lehçe dilbilim literatüründe *çekimsel evrişim* terimi taban ile türetilmiş sözcük arasındaki farkın çekim paradigmalarındaki farklılığa dayandığı eksiz sözcük türetimi sürecini ifade etmek için kullanılır. (Kolbusz-Buda 121).

Golibroda bileşiğindeki bileşenlerle yani *broda* ‘sakal’ adı ve *golic* ‘traş etmek’ fiili bir tümce içinde birlikte kullanıldığında, *broda* adı söz konusu fiilin nesnesi konumunda olup doğrudan etkileneceği için belirtme durum eki olan -e eki alır. Çünkü *Goli brode* tümcesinde *brod-e* belirtme durumundadır. Birleşik oluşumunda *chron*, *tluk*, *ciag* tabanları ile diğer bileşenler arasındaki ilişki anlam bilimsel-dilbilimsel açıdan birbirini tamamlar. Bu birleşiklerde bileşenlerden biri diğerinin nesnesi konumundadır ama ortaya çıkan sözcük artık isimdir.

Gövde 1	Gövde 2	Bileşik Adlar
droga ‘yol’	wskaz(ać) ‘göstermek’	drog-o-wskaz-ø ‘yön levhası’
woda ‘su’	mierz(yć) ‘ölçmek’	wod-o-mierz-ø ‘su sayacı’
reka ‘el’	pis(ać) ‘yazmak’	rek-o-pis-ø ‘el yazısı’
korek ‘tıpa, mantar’	ciag(ać) ‘çekmek’	kork-o-ciag-ø ‘tirbuşon’

Bu ve bir önceki kısımda verilen sıfır biçimbirimli bileşik sözcüklerden yola çıkarak sağ bileşeni fiil kökü olan *cienko-pis-ø*, ‘ince uçlu kalem’, *śrub-o-kręt-ø* ‘tornavida’, *kork-o-ciag-ø* ‘tirbuşon’, *dalek-o-widz-ø* ‘hipermetrop’, *krótko-o-widz-ø* ‘miyop’, *piorun-o-chron-ø* ‘yıldırımsavar’, *fal-o-chron-ø* ‘dalgakıran’, *mocz-y-morda-ø* ‘ayyaş’, *wod-o-spad-ø*, ‘şelale’, *list-o-pad-ø* ‘kasım’, *wod-o-lot-ø* ‘deniz otobüsü’, *bruk-*

o-tluk-o ‘aylak aylak dolaşan’, *paliw-o-mierz-o* ‘yakıt göstergesi’, *ziem-o-plód-o* ‘toprak mahsulü’, *drog-o-wskaz-o* ‘yön levhası’ gibi daha pek çok eril birleşikler sıfır biçimbirimlidir demek mümkün olacaktır.

Sıfır biçimbirimiyle nitelenen bileşik türüne ilişkin olarak “ara ekli çekimsel biçimler” (Leh. *formacje interfiksarno-paradygmaticzne*) şeklinde tanımlanabilinen başka bir biçimsel birleşik türü daha vardır. Söz konusu birleşiklerde bağlama ünlüsü ve çekimsel oluşturucular (yani çekim paradigmasının değişimi) gibi iki öge, ortak oluşturucu olarak hareket eder (Cetnarowska 283). *List-o-nosz* ‘postacı’, *dlug-o-pis* ‘tükenmez kalem’, *grot-o-laz* ‘mağara bilimci’, *wiatr-o-wskaz* ‘rüzgar tulumu’, *wiatr-o-lap* ‘veranda’, *maszyn-o-pis* ‘daktilo yazısı’, *kąt-o-mierz* ‘açıölçer’, *gaz-o-mierz* ‘gazölçer’. Bu tür ara ekli çekimsel bileşiklerin sağ kısmındaki tabanlar, isme evrişimleri (yani çekimsel türetme) sonucu adlaşmış fiil kökleridir. Ancak paylaşılan tabanlar üzerinden gidilirse ortaya çıkan adlaşmış *-nosz*, *-pis*, *-laz*, *-wskaz*, *-lap*, *-mierz* ögeleri bağımsız biçimbirim şeklinde, tek başına ad olarak gerçekleşemez, sözce oluşturamaz. Yalnızca bileşiğin içinde ad gibi davranırlar. *List* ‘mektup’ adı ile *nosić* ‘taşımak’ eylemi birleşiminden *listonosz* ‘postacı’ anlamı türetilmiştir. Burada *-nosz* adlaşmış ögesi, az önce ifade edildiği gibi tek başına kullanılmaz, ama bu birleşikte ‘taşıyan’ olarak anlam yüklenmiştir. *Długi* ‘uzun’ - *pisać* ‘yazmak’, *grota* ‘mağara’ - *łazić* ‘yürümek, tırmanmak’, *wiatr* ‘rüzgar’ - *wskazać* ‘göstermek’, *kąt* ‘köşe’ - *mierzyć* ‘ölçmek’ gibi ad-fiil birleşimi sonucu oluşan birleşiklerin paragrafın başında verilen anlamlarının tesadüf olmadığı da anlaşılacaktır.

Sıfır biçimbirimiyle nitelenen bileşiklerin yalnızca eylem kökünden oluştuğu düşüncesine kapılmak elbette yanlış olur. Lehçede birleşimsel (eylemcil) bileşik isimlerin oluşumunda sıfır morfemin aktif bir biçimde dahil olduğunu gösteren örneklerin yanında yapısı zorunlu olarak bir fiile dayanmayan birleşikler de vardır. (Örneğin, Ad + Ad-ø *glowonóg* ‘kafadan bacaklılar’, *stawonóg* eklem bacaklılar) (Kolbusz-Buda 114).

Anlam bilimsel ve dilbilgisel ilişkilere göre de sınıflandırılabilen birleşiklerden buraya kadar niteleyen ve sıralı birleşik türleri ele alındı. Bunun dışında tümleyen birleşiklerden ve özelliklerinden de söz edilmelidir. Bu tür birleşikler yapısal olarak incelendiğinde birleşimsel (eylemcil) olduğu göze çarpar. Çünkü ikinci unsur eylemdir ya da eylemden türemiştir. Tıpkı yukarıda verilen *drogowskaz*, *wodomierz*, *rękopis*, *korkociąg* birleşiklerinin yanında *pracodawca*, *wiatrowskaz*, *kątomierz*, *złotodajny* gibi daha pek çoğu tümleyen birleşik türüne dahil edilebilir.

Lehçe Bileşiklerde Dilbilgisel Cins Ulamı

Çalışmanın bu kısmına kadar verilen birleşikler arasından (örn. starodruk, żywopłot, dżugodystansowiec, siarkowodór, gryzipiórek) ünsüzle bittiği için dilbilgisel cins olarak eril sayılır. Yalın durumda olup cins özelliğini göstermesi dışında dilbilgisi ulamı olmayan birleşiklerdendir. Erkek cinsten sayılmalarının nedeni bileşiğin sözlüksel ulamını belirleyen biriminin yani yöneten baş ögenin (druk, płot, dystansowiec, wodór, piórek) eril cins olmasıdır. Ancak bazı birleşiklerde dişilden yansız veya erile doğru dilbilgisel cins bağlamında sapmalar söz konusu olabilmektedir. Önceki kısımlarda son ekle biten birtakım Lehçe birleşiklerden söz edildikten sonra bağımsız sözlükbirimken başka cins ulamı birleşimin ikinci unsuruyken başka cins ulamına sahip bileşik sözcükler için de birkaç örnek vermek gerekecektir.

Gövde 1	Gövde 2	Bileşik Adlar
woda ‘su’	głowa ‘baş, kafa’ (dişil cins)	wod-o-głowie ‘hidrosefali’ (yansız cins)
płaski ‘düz’	stopa ‘ayak’ (dişil cins)	płask-o-stopie ‘düztaban’ (yansız cins)
czarny ‘siyah’	ziemia ‘yer, toprak’ (dişil cins)	czarn-o-ziem·ø ‘humus’ (eril cins)

Bükünlü dil olan Lehçede adların tekil/çoğul ayrımının yanında eril, dişil, yansız olma özellikleri dilbilgisel cinsiyet ulamını oluşturur. Doğal cins dışında sözcüğün son harfi dilbilgisel cinsi gösterir ve istisnalar dışında genel kural çerçevesinde “a” ünlüsüyle biten sözcükler dişil olarak kabul edilmektedir. Ancak bir sözcük yalın durumda bağımsızken sahip olduğu dilbilgisel cins özelliği ile yine yalın durumda ve yapısal özelliğinde hiçbir değişiklik yaşanmamasına, temel biçimini korumasına karşın birleşimin bileşenlerinden biri olduğunda gösterdiği dilbilgisel cinsiyet özelliği arasında farklılar görülebilmektedir.

Bileşiklerde çekimsel evrişim, bir söz dizimsel ulamdan diğerine geçişi içerebilir veya aynı söz dizimsel ulam içinde gerçekleşebilir. Çekimsel evrişime uğramış olan *chronić* ‘korumak’, *tluc* ‘boş boş dolaşmak’, *ciağnac* ‘çekmek’ fiilleri isimleşirken eril bileşik olan *golibroda*, *liżylapa* ve *glowonóg*, cinsiyetlerini isim soylu dişil olan *broda* ve *łapa* bileşenlerinden almaz. (Kolbusz-Buda 122).

Mucha (dişil) - *burczymucha* (eril) ‘mızımız’, *piğta* (dişil) - *chwalipiğta* (eril) ‘övünge’, *krupa* (dişil) - *liczykrupa* (eril), ‘varyemez’, *woda* (dişil) - *mąciwoda* (eril) ‘fitne fücur’, *dusza* (dişil) - *męczydusza* (eril) ‘kafa ütöleyen’, *geba* (dişil) - *moczygeba*

(eril) 'keş', *piğta* (dişil) - *wiercipiğta* (eril) 'yerinde duramayan', *morda* (dişil) - *dzierzymorda* (dişil) 'zorba', *broda* (dişil) - *golibroda* (eril) 'berber', *łapa* (dişil) - *liżyłapa* (eril) 'yağcı', *woda* (dişil) *nosiwoda* (eril) 'sucu' gibi sözcüklerde herhangi ses değişikliği yaşanmaması bakımından bir önceki paragrafta konu edilen birleşiklerden tümüyle farklı biçimde gramatik cins sapmaların görüldüğü bileşiklere ilişkin örnekler çoğaltılabilir.

Yukarıdaki eylemcil örnekler Lehçe birleşiklerin çok önemli bir diğer özelliğini gözler önüne serer. İkinci kök bileşen, yönetim ilişkisinin yansızlaşmasına uğrar. Bir başka deyişle *chwalipiğta*, *nosiwoda*, *moczy morda*, *liczykrupa* birleşiklerinde altı çizili olan fiillerin, artık kendisinden sonraki adlarda durum eki gibi olması gereken dilbilgisel özelliğin belirlenmesini sağlayan yöneten baş konumunda olmaması nedeniyle *piğta*, *woda*, *morda*, *krupa* bileşenleri nominatif durumdadır. Adlar artık fiillerin öncül-yönetimi altında değildir. Oysa söz dizimsel ifadelerde karşılığı *ten*, *kto* *chwali piğte*, *nosi wode*, *moczy morde*, *liczy krupę* şeklinde adlar akuzatif durumundadır. (Kolbusz-Buda 21).

Yukarıdaki pragraflarda (*głowa-wodagłowie*, *stopa-ślaskostopie*, *ziemia-czarnoziem*) gibi ikinci bileşenin son kısmındaki ses değişikliğiyle birlikte meydana gelen gramatik cins sapmalarından söz edilmişti. Bileşiklerin bir bölümünde ise ikinci kısmında yer alan sözlüksel birim yalın durumdaki biçimine kıyasla durum eki almış gibi görünse de dilbilgisel açıdan cinsi değişmez. *Pusty* 'boş' ve baş öge *slowo* 'sözcük' (*yansız cins*) birleşiminden *pust-o-slowie* 'laf kalabalığı' (*yansız cins*) türetilmiştir. Çekim paradigmaları farklı da olsa (*slowo* ve *slowie*) gramatik olarak yansız cinstir. Gramatik cins sapmaları ve farklı çekim paradigmaları kapsamında ele alınan örneklerin hemen hepsinde bağlayıcı biçimbirim olarak sadece -o- ünlüsünün yer alması dikkatleri çeken bir diğer noktadır.

(*Wodogłowa* yerine) *wodogłowie*'nin bileşik durumu iki şeyle belirtilir: birincisi, her zamanki -o- bağlayıcısının olması ve ikincisi gramatik açıdan cinsiyet sınıfı değişikliği, ki bu da ayrı bir çekim paradigmasıyla sonuçlanır (tekil durumda sözcük-biçimlerin bazıları: *głowa*_{NOM.}, *głowy*_{GEN.}, *głowi*_{DAT.}, ile *wodogłowi*_{ENOM.}, *wodogłowi*_{AGEN.}, *wodogłowi*_{UDAT.} gibi). Üçüncüsü, yukarıdaki yansız cins birleşiklerde (*wodagłowie*, *ślaskostopie*, *czarnoziem*) gövdedeki son ünsüzün karakteristik damaksıllaşmasından bahsedilebilir. Bu etkiden dolayı çekimsel değişim -o- ara eki ile birlikte söz konusu bileşiğin yapısını belirleyen önemli bir ortak oluşturucu olarak düşünülebilir. (Szymanek 54).

Yapılarına Göre Bileşik İsim ve Bileşik Sıfatlar

Lehçe bileşikler kendi aralarında bileşik isim ve bileşik sıfat olmak üzere ikiye ayrılır. Ardından her ikisi de baş ögesi isim olup eşitsel olmayan yapılar, baş ögesi fiil olan yapılar, eşitsel/sıralı yapılar, baş ögesi sıfat olup eşitsel olmayan yapılar, baş ögesi fiil olup eşitsel olmayan yapılar şeklinde birbirinden farklı sınıflara ayrılır:

I. Bileşik isimler

A1. Baş ögesi fiil olup eşitsel olmayan yapılar:

1. (fiil + isim) isim - *gryziپیórek* 'sıradan ofis çalışanı, başarısız yazar', *pasibrzuch* 'aylak obur', *łamistrajik* 'grev kırıcı'
2. (isim₁ + fiil) isim₂ - *pracodawca* 'işveren', *pletwonurek* 'balık adam', *gradobicie* 'dolmuş fırtınası'
3. (zarf + fiil) isim - *skrytobójca* 'suikastçı', *wieloródka* 'birden fazla doğuran kadın veya dişi hayvan', *brudnopis* 'karalama'
4. (zamir + fiil) isim - *samozaparcie* 'direşme', *samoobrona* 'nefsi müdafaa', *samograj* 'az emekle çok beğenilen yapıt, kendiliğinden ses çıkaran enstrüman'
5. (sayı + fiil) isim - *półtrwanie* 'yarı ömür', *trójskok* 'üç adım atlama', *dziesięciobój* 'dekantlon'

A2. Baş ögesi isim olup eşitsel olmayan yapılar:

6. (isim₁ + isim₂) isim₃ - *nosorożec* 'gergedan', *stawonóg* 'eklem bacaklılar', *wodogłowie* 'hidrosefali'
7. (sıfat + isim₁) isim₂ - *niskociśnieniowiec* 'düşük tansiyonlu', *pięknoduch* 'güzelliğe çok önem veren', *plaskostopie* 'düztaban'
8. (sayı + isim₁) isim₂ - *pierwszoklasista* 'birinci sınıf', *jednorożec* 'tek boynuzlu at', *trójdzwięk* 'üçlük akort', *tysiąclecie* 'milenyum'

B. Eşitsel/sıralı yapılar:

9. öğelerin dilbilgisel bağlamda birleşimsel olmaları açısından bakıldığında her zaman şu tipte yapılar vardır: (isim₁ + isim₂) isim₃ bkz.: *barakowóz* 'tekerlekli prefabrik yapı' (hem kurma hem de araba olan bir şey), benzer biçimde: *chłoporobotnik* köylü işçi, *gadoptak* 'çok eski dönemlerde sürünge ve kuş özelliklerine sahip hayvan, sürünge kuş' *komedi-dramat* komedi-drama, *plucoserce* 'kalp akciğer makinesi', *zlewozmywak* 'eviye'

II. Bileşik Sıfatlar

A1. Baş ögesi sıfat olup eşitsel olmayan yapılar:

1. tip (sıfat₁ + sıfat₂) sıfat₃ - *ciemnobłękitny* 'koyu mavi', *jasnoszary* 'açık gri'
2. tip (zarf + sıfat₁) sıfat₂ - *równowarty* 'eş değer', *wiecznożywy* 'ebedi diri'
3. tip (sayı + sıfat₁) sıfat₂ - *półszlachetny* 'yarı değerli', *półpogański* 'yarı pagan'
4. tip (isim + sıfat₁) sıfat₂ - *prawdopodobny* 'olası'

A2. Baş ögesi isim olup eşitsel olmayan yapılar:

5. tip (sıfat₁ + isim) sıfat₂ - *małomiasteczkowy* 'küçük kasabaya özgü', *całonocny* 'gece boyu süren', *złousty* 'güzel konuşan', *pełnokrwisty* 'safkan, gerçek'
6. tip (sayı + isim) sıfat - *jednoręki* 'tek kollu', *piğcioramienny* 'beş kollu', *wielogłowy* 'çok başlı', *trzydniowy* 'üç günlük'
7. tip (isim₁ + isim₂) sıfat - *laskonogi* 'ince uzun bacaklı', *blonkoskrzydły* 'zar kanatlılar'

A3. Baş ögesi fiil olan yapılar:

8. tip (isim + fiil) sıfat - *śmiercionośny* 'ölümcül', *życiodajny* 'hayat veren', *owadożemy* 'böcekle beslenen'
9. tip (sayı + fiil) sıfat - *dwuznaczny* 'iki anlama gelebilen', *trójdzielny* 'üç parçadan oluşan, üç parçaya bölünebilen', *obosieczny* 'çift ağızlı, iki tarafı keskin'
10. tip (zarf + fiil) sıfat - *wszystkowiedzący* 'her şeyi bilen', *pięknobrzmiący* 'kulağa güzel gelen', *jasnowidzący* 'geleceği/görülmeleyen şeyleri görebilen'

B. Eşitsel/sıralı yapılar:

11. tür (sıfat₁ + sıfat₂) sıfat₃ - *gluchoniemy* 'sağır dilsiz'
12. tip (isim₁ + isim₂) sıfat - *miodomleczny* 'ballı süt' (bal ve süt içeren), tanrı-insan (hem Tanrı ve hem insan olan), suda ve karada yaşayan (*wodoziemne zwierzęta* amfibi hayvanlar) (Nagórko, *Zarys gramatyki polskiej* 211).

Rol Dökümü

Lehçe birleşiklerin anlamsal yapısının oldukça çeşitli olduğu ve bazen karmaşık olduğu görülmektedir. Bununla birlikte tam anlamıyla bir anlamsal sınıflandırmasını vermek de pek kolay olmamaktadır. Rol dökümü adı verilen eylem tarafından birleşiklere yüklenen ve başın anlamsal içeriğiyle belirlenen anlam bilimsel özellikten de söz etmek yerinde olacaktır. Aşağıdaki birleşiklerde ne tür rollerin bulunduğu ve bunların nasıl adlandırıldığı liste halinde sunulmuştur:

Eden/Kılıcı	<i>listonosz</i> ‘postacı’, <i>marnotrawca</i> ‘müsrif’
Olay	<i>plodozmian</i> ‘ekim nöbeti’, <i>krwotok</i> ‘kanama’
Araç	<i>ciśnieniomierz</i> ‘basıölçer’, <i>dlugopis</i> ‘tükenmez kalem’
Yer	<i>wiatrolom</i> ‘rüzgârın ağaçları devirdiği alan’, <i>bydłobójnia</i> ‘kesimevi’
Sonuç	<i>brudnopis</i> ‘müsvedde’, <i>rekopis</i> ‘el yazısı’
Deneyimci	<i>glodomór</i> ‘doymak bilmeyen’
Etkinlik	<i>grzybobranie</i> ‘mantar toplama’
Durum/Koşul	<i>plaskostopie</i> ‘düztaban’
Bölge sakini	<i>Nowozelandczyk</i> ‘Yeni Zelandalı’
Hedef	<i>wydrwigrosz</i> ‘uçkağıtçı, dolandırıcı’
Zamansıl	<i>listopad</i> ‘kasım’
Niteleme	<i>Lekkoduch</i> ‘pervasız, umursamaz’

Ancak anlamsal sınıflandırmada zorluk çekilen noktalar da yok değildir. İki farklı sınıfa aynı anda dahil edilebilen birleşiklere de rastlanılmaktadır:

*burczy**mucha**ø* ‘mızımız’ (Eden, Karşılaştırma): -motamot- *sinek* **gibi**
(Karşılaştırma) vızıldayan *kişi* (Eden)

*chwal**ipieta**ø* ‘övüngen’ (Eden, Etkilenen): -motamot- *topuğunu*
(Etkilenen) öven *kişi* (Eden)

Liczy**krupa**ø ‘varyemez’ (Eden, Etkilenen): -mot.- *arpa tanelerini*
(Etkilenen) sayan *kişi* (Eden)

liży**lapa**ø ‘yağcı, kemik yalayıcı’ (Eden, Etkilenen): -mot.- *el* (Etkilenen)
yalayan *kişi* (Eden)

maçi**woda**ø ‘fitne fücür’ (Eden, Etkilenen): -mot.- *suyu* (Etkilenen)
bulanıklaştıran *kişi* (Eden)

meczy**dusza**ø ‘kafa ütöleyen’ (Eden, Etkilenen): -mot.- *ruha*
(Etkilenen) eziyet eden *kişi* (Eden)

moczy**morda**ø ‘ayyaş’ (Eden, Etkilenen): -mot.- *suratı* (Etkilenen)
ıslatan *kişi* (Eden)

obieży**świat**ø ‘gezmen’ (Eden, Yer): -mot.- *dünyayı* (Yer) dolaşan *kişi*
(Eden)

pe̋dzi**wiatr**ø ‘başıboş, pervasız’ (Eden, Karşılaştırma): -mot.- *rūzgār*
gibi (Karşılaştırma) koşan *kişi* (Eden)

włoczy**kij**ø ‘boş boş dolaşan’ (Eden, Etkilenen): -mot.- *sopayı /*
 ucunda bohça olan *sopay* (Etkilenen) sürüyen *kişi* (Eden)

wydrwi**grosz**ø ‘üçkağıtçı, dolandırıcı’ (Eden, Hedef) -mot.- *bir kuruşu*
 (Hedef) hileyle koparan *kişi* (Eden) (Kolbusz-Buda 155)

Buraya kadar -o- ara ekinin *desk-o-rolka* ‘kaykay’, *świat-o-pogład* ‘dünya görüşü’ gibi bileşiğin ilk ögesi isim olduğunda; *popularn-o-naukowy* ‘popüler bilim’, *now-o-żytny* ‘modern’ şeklinde bileşiğin ilk ögesi sıfat olduğunda; *sob-o-wtór* ‘(birbirinin) tıpatıp aynısı’ *sam-o-chód* ‘araba’ gibi ilk ögesi adıl olduğunda ve *sześci-o-bok* ‘altıgen’, *ośmi-o-zgłoskowiec* ‘sekiz heceli mısra’ örnekleri gibi de bileşiğin ilk ögesi sayı olduğunda kullanıldığı sonucu çıkarılabilir. Birleşik isim, birleşik sıfat, eylemcil, ara ekli-son ekli, iç merkezli/dış merkezli birleşik ve daha pek çok birleşik türünün olduğu sonucu da çıkarılabilir. Adı geçen türlere ilişkin verilen örneklerin yanında son olarak bazı eski özel isimlerin de çalışmaya dahil edilmesi gerekecektir. Çünkü bu özel isimlere bakıldığında -o- ara ekli yapının varlığından söz edilebilir olması son derece dikkat çekicidir.

-o- ara ekli bileşikler dilde çok eskidir. Onlara birleşik özel Slav isimlerinde rastlıyoruz: *Czest-o-Sław*, *Dobr-o-gost*, *Dobr-o-sław*, *Jar-o-mir*, *Jar-o-Sław*, *Mir-o-Sław*, *Stawo-mir*. Bir diğer bileşik türü ilk birim olarak fiil içerir ve bağlama ögesi -i- veya -y- şeklindedir. *dus-i-grosz*, *licz-y-krupa*, ‘varyemez’, *mecz-y-dusza* ‘can sıkıcı’, *pe̋dz-i-wiatr*, ‘başıboş, pervasız’, *woz-i-woda* ‘sucu’, *wyrw-i-dąb* ‘-masal karakteri olarak- dev, izbandut’ bugün kullanılan sözcüklerdendir. Eski Lehçede 'kurtulmak, bertaraf etmek, ortadan kaldırmak' anlamına gelen *zbyć* fiilinden oluşturulmuş *Zb-y-gniew* ve *Zb-y-lut* gibi özel isimlerin yanında *Bron-i-Sław*, *Budz-i-Sław*, *Kaz-i-mir* daha sonraki hali *Kaz-i-mierz*, *Morz-y-Sław*, *Mśc-i-Sław*, *Stan-i-Sław*, *Włodz-i-mierz*, *Włodz-i-Sław*, *Wroc-i-Sław* şeklinde -i- (-y-) ekli birçok özel Slav isimlerimiz de vardı. Basitleştirilmiş *Wrocisław* ve *Włodziław* isimlerinden, yani *Wrocław(s)ław* ve *Włodzi(s)ław* biçimlerinden *Wrocław* ve *Włocławek* şehir adları oluşturulmuştur. Ayrıca ilk birimi *sam*, *sobie*, *wsze* şeklinde zamir olan özel Slav isimleri de mevcuttu, örneğin *Sam-bor*, *Sobie-Sław*, *Wsze-bor*, *Wsze-ciech*, *Wsze-mir*, *Wsze-rad*, *Wsze-glam*. Bu isimlerdeki *wsze* telaffuzu zor bir zamir olarak çeşitli dönüşümlere uğramıştır. *Wsze* zamirinin başındaki ünsüzlerin yerleri değiştirildi ve *szwe* şeklinde telaffuz edildi. (Bak 230).

Sonuç

Değişen ve gelişen dünyada yeni anlam ve kavramları karşılamak üzere her dil, yapısına ve dil dizgesine göre birtakım sözcük türetme mekanizmasına sahiptir. Lehçede de bu yeni kavramları karşılamak üzere dil bilgisi kuralları çerçevesinde dilin bazı ifade özelliklerinden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda eklemeli dillerden olan Lehçede öncelikle ekle türetme yoluna gidilmektedir. Ancak bazen yeni ortaya çıkmış kavramı, keşfedilmiş bir nesneyi, canlıyı ya da hastalığı karşılaması için sözcük türetme sürecinde eklerin verilmek istenen anlamı tam karşılayamadığı durumlar yaşanmaktadır. Bu yüzden ön ek ve son ek gibi sözcük yapım eklerinin yanında birden fazla sözcüğün birleştirilmesi yoluna başvurulur. Farklı anlam, tür ve yapı özelliklerine sahip olabilen en az iki sözcüğün kurallı biçimde bir araya gelmesiyle birleşik sözcük oluşturulur.

Lehçenin bugün söz varlığında yeni kavram, varlık ve hareketleri karşılama konusunda bazı ekler yardımıyla türetilmiş sözcüklerin yetersiz kaldığı yerde birleştirme özelliğinden yararlanılarak ortaya çıkarılmış birçok unsur bulunur ve böylesi üretken bir özelliğin çeşitli ölçütler çerçevesinde sınıflandırılma çabası ayrı bir güçlüğü beraberinde getirir.

Lehçe birleşiklerin oluşumunda sözcük, ön ek, son ek, parçacık ve bağımlı dilbilgisel biçimbirimler bir başka sözcükle birleşirler. Diğer bir ifadeyle bağımsız sözlüksel biçimbirim herhangi bir bağımlı dilbilgisel biçimbirim ile birleşebilir ve sözcük yapımının sağlanması sonucu yeni bir anlam ortaya çıkar. Farklı anlamlar taşıyan bu birleşik sözcüklerin -mecazi olanlar dışında- bir kısmında kendilerini oluşturan sözcüklerin gerçek anlamlarını korudukları görülür. Bir kısmında da birleşik sözcüğün kendisi ile bileşenleri olan sözcükler arasında herhangi bir anlam bağının bulunmadığı görülür. Bir kısım birleşikler ise köken bakımından karışıklık yaratır. Çünkü bileşenlerden birincisi ya da ikincisinin özellikle Latince'den veya Yunancadan geçmiş alıntı sözcük olduğu, diğerinin ise Lehçe kökenli olduğu görülür.

Ekonomik, kültürel, sosyal, teknolojik değişimler ve ticaret, savaş, göç gibi kitlesel olaylarla birlikte diller arası gelişen ilişkiler sonucu yeni kavramlar ortaya çıkar. Lehçe bileşik isimlerin bir diğer özelliği de dile yeni katılan sözlük birimler olarak bilinen neolojizmle yakın ilişkisi içinde olmasıdır.

Diğer pek çok Slav dillerinde olduğu gibi Lehçe birleşiklerin de hemen hepsinde bazı ara ekler kullanılır. Ancak birinci bileşenin son sesi veya ikinci bileşenin ilk sesinin titreşimli olup olmadığına bağlı olarak ara ekin kullanılmadığı

da görülür. Birleşik isimler ve bileşik sıfatlar kendi içinde baş ögesi fiil/isim olup eşitsel olmayan yapılar veya eşitsel/sıralı yapılar gibi birtakım sınıflara ayrılır. Bunun dışında tümleyen, niteleyici ve sıralı olmak üzere oluşum yapısına göre ele alınan birleşik sözcükler ayrıca iç merkezli ya da dış merkezli olmaları bakımından da çeşitlilik gösterir. Oldukça sık başvurulan sözcük türetme yollarından biri olan ve bağımsız sözlüksel birim niteliği taşıyan birleşik sözcüklerin Lehçenin söz varlığında her zaman önemli bir yeri olmuştur ve olmaya da devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Bağrıaçık, Metin ve Angela Ralli. "Phrasal vs. Morphological Compounds: Insights from Modern Greek and Turkish." *Language Typology and Universals* 68.3 (2015): 323-357.
- Bak, Piotr. *Gramatyka języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1984.
- Bartnicka, Barbara ve Halina Satkiewicz. *Gramatyka języka polskiego podręcznik dla cudzoziemców*. Warszawa: Wydawnictwo Wiedza Powszechna, 1998.
- Cetnarowska, Bożena. "Compounds and multi-word expressions in Polish." *Complex Lexical Units: Compounds and Multi-Word Expressions*. Ed. Barbara Schläcker. Berlin, Boston: De Gruyter, 2019. 279-306.
- İmer, Kâmile, Ahmet Kocaman ve A. Sumru Özsoy. *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2011.
- Jadacka, Hanna. *Kultura języka polskiego -Flekcja, słowotwórstwo, składnia-*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006.
- Kolbusz-Buda, Joanna. *Compounding in Polish and English*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2014.
- Kurzowa, Zofia. *Z przeszłości i teraźniejszości języka*. Kraków: Universitas, 2007.
- . *Złożenia imienne we współczesnym języku polskim*. Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1976.
- Markowski, Andrzej. *Nowy słownik poprawnej polszczyzny*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999.
- Nagórko, Alicja. "Polish". *Word Formation. An International Handbook of the Languages of Europe*. Ed. Peter O. Müller, Ingeborg Ohnheiser, Susan Olsen, Franz Rainer. Berlin: De Gruyter Mouton, 2016. 2831-2852.
- . *Zarys gramatyki polskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003.

Szymanek, Bogdan. "Compounding in Polish and the absence of phrasal compounding." *Further Investigations into the Nature of Phrasal Compounding* Ed. Carola Trips, Jaklin Kornfilt. Berlin: Language Science Press, 2017. 49-79.

Vardar, Berke. *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual, 2007.

Summary

Developments in the field of sociocultural and technology in the world have brought the need for new words. Numerous words have been derived from past to present in every living language, and will continue to be derived due to the nature of the language. Depending on the typology of the language, there may be differences in word derivation methods. In addition to derivation of words using a number of prefixes and suffixes, composition, which means combining two or more words to create a new word, is among the most common and productive methods.

Forming a compound word by combining two or more units is one of the most frequently used methods in Polish language. However, compound words in Polish that will be discussed in this study are different from Turkish compound words in terms of structure. This is because Polish, like many other Slavic languages, has different affixes. These affixes appear between two components written adjacent. One of the reasons why compound words, which are a type of word according to their forms, have a different structure in this language is based on the absence of the compound noun in which the attributive noun isn't suffixed while the noun which is modified takes the third person possessive suffix.

An interesting similarity also is observed when some words in Turkish which have been borrowed from other languages are compared with the compounds in Polish and English. It can be seen that between the two units of the compound there is a linking vowel "-o-".

As in all languages, one of the most common methods of deriving words in Polish is compound words. There are different ways to form them. The most important rule of this method is to have at least two words, not affixes. Because the suffix, as is known, can help to derivate from an existing word, not forms compound. It is also not correct to say that there is no affix between the two components. However, it should be noted that this affix does not have a word derivation function. In this respect, the type of affix in question should be determined well. When some Turkish sources that deal with words in another language belonging to the Slavic language

family according to their structures are examined, it is observed that this suffix in the compound is called "infix". However, it would be more correct to use the term "interfix". In Polish, which is one of the inflecting languages, word roots gain different morphological shapes by having prefix, infix, interfix or suffix and also simultaneously both prefix and suffix.

Compounds are derived words formed by combining two root morphemes with the help of infixes. Depending on the fact that the verb stem, numeral, adjective and noun appear in the first part, mostly *-o-*, the vowels *-i-*, *-u-* and *-y-* are infixes that function as a linking element in Polish.

The simple truth is that language is living and changing. Due to this characteristic, the vocabulary is in constant development. It is seen that the compounds formed with the suffix *-o-* in Polish are sometimes used to give a new meaning to a newly produced concept, which is a universal phenomenon and known as neologism. Some of these new elements are not yet in the dictionaries. Therefore, the meanings of the new words to be shared in this section will be determined based on their components.

Compound words differ not only in structural but also in phonetic aspects when compared to phrases written separately. Compounds having more than three syllable have two degrees of stress, primary and secondary. The primary emphasis is on the penultimate of the second component, while the secondary emphasis is on the first component.

Compound words are divided into two groups as compound nouns and compound adjectives. Some compound adjectives consisting of coordinative adjective + adjective have a different method of forming than compound nouns in that there is a hyphen between two elements. If the components are not semantically coordinative and one of the components indicates the attribute of the other, then as is known, they should be written adjacent without hyphens.

Exocentric compounds, one of which constituents is the verb root, are also quite common in Polish, and these synthetic structures have the verb + noun or noun + verb combination and are highly productive.

It seems that the semantic structure of Polish compounds is quite diverse and sometimes complex. It is not easy to make a semantic classification. The semantic feature, attributed to the compounds by the verb and determined by the semantic content of the head is also mentioned.

In order to create new meanings and concepts in the changing and developing world, every language has a certain word derivation mechanism according to its structure and system. In Polish, some expression features of the language are used within the framework of grammar rules to have these new concepts. In this context, firstly derivational affix is preferred in Polish which is one of the agglutinative languages. However, sometimes the affixes can not fully meet the need of desired meaning of newly emerged concept, a discovered object or disease. For this reason, the method of combining more than one word is applied, except for derivational bound morphemes such as prefixes and suffixes. Compound word is formed by combining at least two words that can have different meaning, type and structure properties.